הגנן, החקלאי ומגדל הירקות האורבאני

"התערוכה החקלאית" שאצרה טלי תמיר בתחילת השנה במוזיאון פתח תקוה לאמנות חקרה את החקלאות המקומית באמנות העכשווית. במאמר זה תמיר מרחיבה את הדיון בהבדל שבין גננות לחקלאות ומתמקדת בשאלת היחסים בין חקלאות, טריטוריה וביוגרפיה.

מאמר מאת טלי תמיר אוקטובר 13, 2015

לצד העלייה הגדולה בפופולריות של תזונה אורגאנית, כחלק ממסע תודעתי של בריאות הגוף והנפש של האזרח האורבאני בשלהי המאה ה-20 ובראשיתה של המאה ה-21, אי אפשר שלא להכיר בצמיחתה של אמנות אורגאנית, כזו שחומריה הם צמחים וזרעים, אדמה ותולעים, והיא צומחת ושולחת ענפים אל מחוץ לכל פריים ומעבר לכל חלל. השימוש בעציצים, עצים, פרחים וזרעים כמרכיבים לגיטימיים בהצבות מורכבות של פרויקטים אמנותיים זכה למעמד מפתה ומפתיע באמנות העכשווית, עד שהפך כמעט לאינפלציוני. מבחינת מסורות של תצוגה, חוללו כאן לא רק מוסכמות חומריות, אלא גם משמעת מוזיאלית רבת-שנים של מגבלות שימור, שראתה בחדירת חומרים אורגאניים לחללי תצוגה סכנה חמורה מבחינה מקצועית. לאחר שאלה ואלה הוסרו, ניתן היה לשתול ולנטוע, להשקות ולהצמיח ולייצר בתוך חללי תצוגה אמנות שצומחת ומשתנה כל הזמן.

זוהר גוטסמן, דישון יתר, פרשסוסים מעורב בדבק, קרונית הסעה, תבליט בחול ואדמה. jpg.2014-2015

[1]זוהר גוטסמן, דישון-יתר
2014-15, מראה הצבה: מוזיאון פתח תקוה לאמנות (צילום: אלעד שריג)

כמו התזונה, כך גם האמנות הירוקה נושאת עמה הילה של צדקנות וכתר של קיימות. רבות מההצבות העוסקות בחקלאות אורבנית ומציעות להעביר את השדה מהמרחב הפריפריאלי אל תוך המרחב העירוני, השכונתי, או אפילו אל פנים הבית, מגייסות לעזרתן את מנועי האוטופיה החדשה, ומפליגות על כנפי הכמיהה להציל את הכדור המזוהם והעמוס לעייפה עליו אנחנו חיים מפני כוחות ההרס המאיצים את סופו. המדען והאקטיביסט האיטלקי קרלו פטריני (Petrini) – שהשיק ב-2013 את הקמפיין של תנועת "Food Slow" ויצא נמרצות נגד רשתות מזון מהיר דוגמת מקדונלד'ס – נידב את המוטו המהפכני לאתר האינטרנט של חברת העיצוב בולבו (Bulbo), שמייצרת תאורת LED מיוחדת לגידול ירקות בתוך הבית. על רקע -תצלומים של תיבות גידול הניצבות על שולחן הכתיבה בסלון, דבריו נשמעים כמניפסט רדיקלי: "עלינו להתחיל דה קולוניזציה של החשיבה שלנו! תושבי הערים צריכים להפוך את עצמם לאיכרים. זוהי הרפתקה אמיתית. [...] איננו צריכים עוד צרכנים פסיביים אלא שותפים בעלי מודעות, אנשים פעילים, מאומנים לשינוי"1.

החקלאות התעשייתית, הכרוכה בתאגידים רבי כוח השולטים במערכות של זרעים, חומרי דישון, פיזור ותפוצה – הפכה בעיני קבוצות של אמנים (כמו קבוצת האמנים והפעילים שהתקבצה סביב האמנית האמריקאית קלייר פנטקוסט (Pentecost), שפועלת מאוניברסיטת שיקאגו) למושא מרכזי למתקפה חזיתית. היא נתפסה כסוג של אויב מסומן, שבמסווה של תזונה בסיסית ואספקת חומרים מעודדי-יבול יוצר תלות כלכלית, קובע גורלות של חברות, מסית מסלולים של תרבויות מסורתיות ומאיץ תהליכי זיהום וניוון של החקלאות הטבעית והספונטנית. בטיעון של תרומה מרכזית לפתרון סכנת הרעב המאיימת על עתיד אוכלוסיית העולם נולד הקונפליקט בין הספונטני לנשלט, שלתוכו נשאבים פרויקטים אמנותיים רבים. מצדה השני של החקלאות התעשייתית משגשגת הזירה של "חקלאות גרילה", המציעה ביזור מוחלט ואקראי של גידולים חקלאיים ופיצול מתריס של הנכס הקונפליקטואלי הנקרא "אדמה" לרסיסים זעירים של חלקות בבעלויות ארעיות ובחצרות זנוחות. האמנית והחוקרת הישראלית אפרת הילדסהיים, שחקרה את תופעת הגינון האורבאני בברלין, רואה בה פרקטיקה מחתרתית של תרבות-נגד וביטוי לאיפוס האתוס החקלאי הקולקטיבי לטובת מבנה מבוזר וריזומטי2.

עודד הירש, טרקטור, סטילס מתוך וידאו, 2014 **[2]**

[3]עודד הירש, טרקטור
2014, סטילס מתוך וידאו

לאור הפיזור העצום של מרכיבי היסוד של החקלאות – אדמה, זרעים, צמחים, תזונה, כלכלה, מדע, נמתח מרחק עצום בין היקום המסומן והמסוגנן של הגן לבין הטריטוריה התחומה של השדה. בין הגנן לחקלאי נפערת תהום מעמדית המקבילה לפער שבין הבורגני לפרולטר. בין עולם ההורטיקולטורה ("גננות") לבין עולם האגריקולטורה (חקלאות) משתרע יקום שלם: בעוד שהראשון נתון כולו בתחום התרבות הגבוהה והמעודנת, המבקשת לעצמה מטאפורות-על של ארגון וסדר, השני מצוי בתחום העבודה והגוף, התובע מעמד חי כמייצר ומעבד. הגן הוא בועה סגורה, והמטייל בין שביליו רואה אותו במבט מעל כשלם בפני עצמו ומנותק מהעולם, ואילו השדה לעולם יהיה חלקה משתרעת שהעובד בה נמצא בתוכה, מרכיב ממרכיביה האורגאניים. המושג "גינון" נוגע בערכים עודפים של יופי, נדירות, אספנות ואובססיה ואילו המושג "חקלאות" מדבר על הכרח של ציביליזציה, ומתחיל, כפי שציין יובל נוח הררי, ברגע בו התרבות האנושית ויתרה על החירות המוחלטת לטובת שיעבוד לאדמה ולתהליכי הייצור והצמיחה3.

"התערוכה החקלאית" שאצרתי במוזיאון פתח תקוה ב-2015, התגבשה אחרי מחקר של נקודות המגע בין חקלאות ואמנות בעשרים השנים האחרונות (ראו פירוט נרחב במאמר הקטלוגי4). אחת המסקנות שצפו ועלו בבירור מיד בהתחלה הייתה שלא כל עבודת אמנות שיש בה מרכיבים של צמחים או עציצים היא בהכרח מועמדת טבעית לתערוכה על חקלאות, הבחנה שהוציאה מתחום המחקר של התערוכה כמות לא מבוטלת של פרויקטים. וקטור חשיבה מוביל היה התובנה שההקשר הישראלי-ציוני, הממקם את החקלאות במקום טעון מכל היבט שהוא, מחייב טיפול שונה מהעיסוק האוניברסלי בקיימות ובעתידו של כדור הארץ. כתערוכה ראשונה בארץ שמתמקדת בנושא החקלאות ברמה מוזיאלית, ובהתייחס למצב המשברי בו נתונה החקלאות הישראלית, שהלך ונפרש לנגד עיניו של כל קורא עיתונים וצופה בחדשות בחמש השנים האחרונות, הרגשתי שההקשר הפוליטי-תרבותי-חברתי של הנושא ממתין לפתחה של התערוכה, ולא ההילה האוניברסלית-אוטופית או האורבנית שלו.

ואכן ב"תערוכה החקלאית" במוזיאון פתח תקוה לא נראו צמחים חיים ולא היו "בתי גידול אקולוגיים", אלא היו בה חקלאים, תודעה חקלאית, שפה וזיכרון של חקלאים, פועלים ועובדי אדמה. הפרויקטים שהוצגו בה עסקו ביחס המקומי לאדמה ולצמחים ובמשמעותם הסימבולית, האתית והמיתולוגית בתרבות הישראלית של היום. "התערוכה החקלאית" בקשה, מצד אחד, לחלץ את המוטיב החקלאי מהמעמד הרומנטי-נוסטלגי שבו היה נטוע, כיסוד אידילי שצבע את העידן החלוצי של תקופת הישוב, טרום הקמת המדינה, ומצד שני להאיר את ההיבט הפוליטי של השימוש המניפולטיבי שעושה מדינת ישראל בחקלאות. החלק הארכיוני של התערוכה, שהיה מצומצם ומוקפד, ביקש לעגן את הנושא כתמה מרכזית ונוכחת באמנות הישראלית לדורותיה. ספריו המאוחרים של ס. יזהר – "מקדמות" ו"צלהבים", שיצאו לאור בתחילת שנות ה-90 – הם מסמך-עדות מכלי ראשון שמסיר באופן יוצא-דופן את האידיאליזציה של האיכר החורש בשדות הארץ ומאיר באור חד וצורב את הספק, האימה, הסיכון וקריאת המציאות הכפולה שליוו את הסאגה החקלאית הציונית מראשיתה.

תומר ספיר, "אם החיטה", 2015. צילום: אלעד שריג **[4]**

[5]תומר ספיר, פרט מתוך אם החיטה
2014-15, (צילום: אלעד שריג)

"התערוכה החקלאית" האירה את השדה ואת החקלאות לא כבריחה גואלת אל הטבע וחזרה לעידן טרום-תעשייתי, אלא דווקא כמנגנונים של מִשטורו של הטבע וניצולו לצורכי האדם, פעמים רבות תוך ניצול של בני אדם. השיח על החקלאות, כפי שביקשתי לעצבו במוזיאון פתח תקוה, אינו יכול להיות מנותק ממונחים ומדדים של עבודה וכלכלה, והוא חייב לכלול – מעבר לצמחים ואדמה - גם בני אדם, משני צדי המתרס: החקלאים והפועלים מן הצד האחד והצרכנים מן הצד האחר. אלה שטוענים לבעלות על האדמה, ואלה הנגזלים ממנה או העובדים והמשועבדים אליה. השיח החקלאי, כפי שהואר בתערוכה, לא הצטמצם למנגנון המוכר של הפוטוסינתיזה הנדרש לאור, אוויר ומים נקיים ושופעים, אלא ככזה הסופח אליו

בהכרח את המערכות הפוליטיות, המנגנונים הכלכליים, האינטרסים ויחסי הכוח שבין כפר ועיר, כלכלה ומסחר, מכירה ושיווק, עבודה ועובדים, שובע ורעב, פעולה ושפה.

השיח על החקלאות, כפי ששורטט ב"תערוכה החקלאית" התחיל, אמנם, ברמת ההישרדות - במאגר גנטי-ארכיטיפי של "אם החיטה" - כביטוי אולטימטיבי לאופציית האסון הטמונה בזרעים, בשליטה בהם, בתכנות שלהם ובאיום השמדתם (תומר ספיר, "אם החיטה", 2015). ואולם, במידה רבה המטאפורה המרכזית של התערוכה הייתה החקלאי עצמו - כמיהתו לגשם, חששו מבצורת, הקשר האימננטי בין "אישיות פסיכולוגית" לבין "מפת משקעים" (דב הלר ויעקב חפץ, "מפת משקעים", 1980). מערכת יחסים אינטימית בין חקלאי לאדמה ולצמחים באה לידי ביטוי בעבודתו הלירית של נעם רבינוביץ ("מפה מס. 3", "מפה מס. 10", 2010), שבפורמט של מגילה טווה ריטואל יומי של עבודת אדמה פרטית, א-טריטוריאלית, שחווה את תהליכי הצמיחה הבוטניים כתהליכי צמיחה אישיים.

שרון גלזברג, החקלאות מחזה בחמש מערכות, הקרנת 8 ערוצי וידיאו בתוך ארכיטקטורת חממות, 2014-2015 (פרט מן המערכה הראשונה) **[6]**

[7]שרון גלזרבג, חקלאות בחמש מערכות (פרולוג, שדה כרישה, תהלוכת ביכורים, תפוחי אדמה, דחלילים, מחבואים) 2013-15, מראה הצבה: מוזיאון פתח תקוה לאמנות (צילום: אלעד שריג)

כוחה של התערוכה, בעיני, היה במתחים הפנימיים ובניגודים שהיא הציעה: העבודה האינטימית של נעם רבינוביץ הוצגה ליד עבודת הוידיאו של אילת זוהר, שצעדה לאורך כביש 40, בין רמלה ללוד, ותיעדה את שרידי הפרדסים ששפעו באזור עד 1948 (אילת זוהר, "וידיאו הליכה: כביש רמלה-לוד", 2000), ובהמשך, פרויקט צילומי האוויר של דנה יואלי, שהציג את תהליך ההשתלטות החקלאית על אדמות פלסטיניות בשטחי יהודה ושומרון (דנה יואלי, "מקרא", 2014 – 2015). נטיעות

הכרמים, שאצל רבינוביץ היו חלק משיח פנימי, הפכו בידי המתנחלים החדשים לכלי פוליטי שמסמן טריטוריות ומקבע בעלות. אם נעם נע בגמישות בין קווי הגובה המשתנים של הוואדי עלום השם, הנטיעות הפוליטיות הן אדנותיות וטוענות למעמד המשכי הישר מהטקסט התנכ"י. עבודות אלה קבלו פרשנות נוספת באמצעות המיצב של נעה רז-מלמד שעסק באתוס החקלאי בתקופת העליות הראשונות, והשווה את ההיבט הדתי-מקראי של העיסוק בחקלאות בארץ ישראל (חקלאי פתח תקווה שומרי המצוות) מול השיבה לעבודת אדמה בהיבט הסוציאליסטי-מהפכני (חלוצי עמק יזרעאל). בין הפרויקטים השונים נכחו שני נרטיבים בבהירות – החקלאי הוותיק, שירד מגדולתו, נלקח משדהו והודר מפרדסו, והפועל הזר, שחי ופועל בבועת החממה והשדה, משרתם של יבולים ומשווקים. (עודד הירש, "הטרקטור", 2014, שרון גלזברג, "חקלאות: מחזה בחמש מערכות", 2014 – 2015; זוהר גוטסמן, "דישון יתר", 2014 – 2015; רלי דה-פריס," ספר השעות", 2014 - 2015). המימד המדעי, ובאופן ברור – גם השיתופי - הודגש בעבודת הוידיאו של אביטל גבע ששידר היישר מכוורת דבורים מאביקות שנמצאת לצורכי מחקר בחממה בעין שמר ואילו גל וינשטיין שילב בין מראות איקוניים של החקלאות הישראלית – כהמשך לעבודות קודמות שלו – לבין חומריות וטקסטורה שנוצרו מגידול עובשים ופטריות – הן כסוג של חקלאות פרטית המתכנסת לחלל הסטודיו והן כמטפורה להתנוונות ושקיעה.

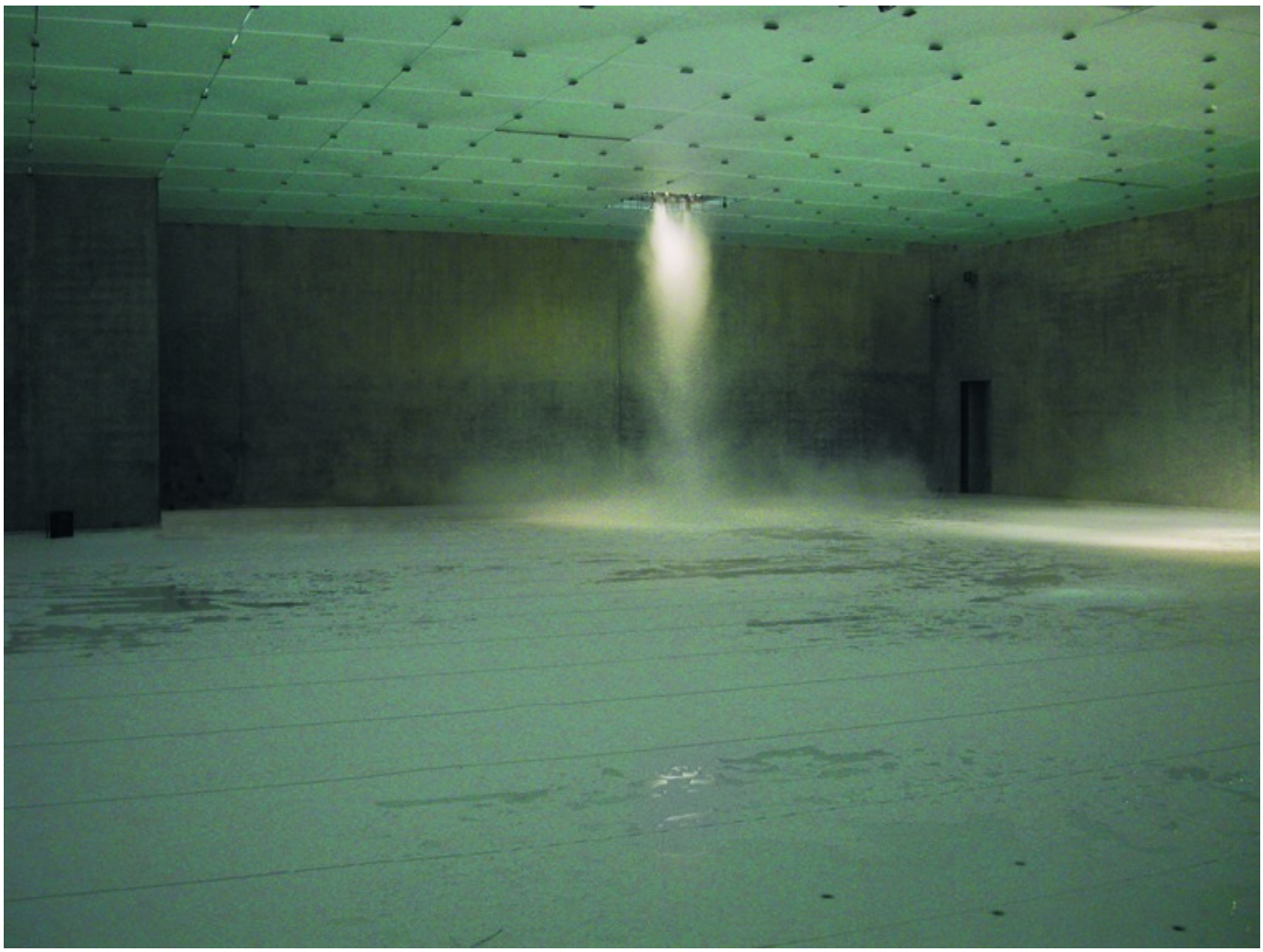
Untiled. האמן באדיבות גלריית גודמן מריאן גלריית וויירט האוזר ושיפר אסתר, ברלין. 12-2011 **[8]**

[9]פייר וויג, Untilled
2011-12, באדיבות האמן, גלריית מריאן גודמן, גלריית האוזר ווירט וגלריית אסתר שיפר, ברלין.

אם הייתי יכולה להרחיב את טווח המבט של התערוכה ולצרף אליה עבודות שאינן ישראליות, הנוגעות לדעתי בשאלות של חקלאות, טריטוריה וביוגרפיה של בני אדם, הייתי מצרפת את הפרויקט המרתק של פייר וויג שבוצע בדוקומנטה 13 – אותה טריטוריה פתוחה, חציה חקלאית, חציה כפרית וטבעית, שמסתובבת בה כלבה, ומידי בוקר מגיע אליה גנן לטפל בה ולכוון את צמיחתה. עבודה זו כולה היא רגישות של מקום, צמיחה, גידולים, אדמה, ללא אדנות מסומנת. בתערוכת היחיד של וויג במרכז פומפידו בפריס (2015) הוא בנה את "מוריד הגשם" והענן מפיץ האובך, שקיבלו את פני הבאים במטח של גשם חזק, שהרטיב את רצפת חצר המוזיאון ושטף אותה במים נקיים. בעיני העבודה של וויג מהדהדת את "מפת משקעים" של הלר וחפץ ואת עיסוקה הבסיסי במים ויובש. בתערוכה המקיפה "צמחים כסוכנים פוליטיים" שהוצגה ב-PAV בטורינו, ב-2014, ייצגו הכותנה והקפה לא רק חומרי גלם צמחיים לייצור סחורות גלובליות, אלא גם היסטוריה של עבדות ושיעבוד. תערוכות אלה מעידות על הסרת הלוט מעל האידיליה החקלאית, או במילותיו של ס. יזהר בשורות הסיום של "צלהבים": "אין עוד שדה. הלך השדה [...] זה המישור האחד שמאופק לאופק, שהשמש זורחת בו ושוקעת בו, ושכך היה מיום שהיה העולם, [...] תם קסמו. נגמר."[5]

פייר וויג. (L'Acte 1: Untitled (Score Weather, Scintillante Expedition.
באדיבות האמן וגלריית מריאן גודמן. 2002 **[10]**

[11]פייר וויג. (L'Expedition Scintillante, Acte 1: Untitled (Score Weather.
2002. באדיבות האמן וגלריית מריאן גודמן.

1. ראו באתר האינטרנט Food for Light :Bulbo
2. אפרת הילדסהיים, "גינון גרילה והערב-רב", היסטוריה ותיאוריה: הפרוטוקולים, כתב עת מקוון של האקדמיה בצלאל, גיליון 26, אוקטובר 2012
3. ראו יובל נוח הררי, קיצור תולדות האנושות, הוצאת דביר, תל אביב, 2011, פרק 6, עמ' 104 – 108.
4. ראו מאמר הפתיחה בקטלוג "התערוכה החקלאית, חקלאות מקומית באמנות עכשווית", מוזיאון פתח תקווה לאמנות, 2015. אוצרת טלי תמיר. אוצרת המוזיאון: דרורית גור אריה.
5. ס. יזהר, צלהבים, זמורה ביתן מציאים לאור, 1993, עמ' 163.

Source URL: https://tohumagazine.com/he/article/%D7%94%D7%92%D7%A0%D7%9F-%D7%94%D7%97%D7%A7%D7%9C%D7%90%D7%99-%D7%95%D7%9E%D7%92%D7%93%D7%9C-%D7%94%D7%99%D7%A8%D7%A7%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%90%D7%95%D7%A8%D7%91%D7%90%D7%A0%D7%99

Links
[1] https://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%96%D7%95%D7%94%D7%A8%20%D7%92%D7%95%D7%98%D7%A1%D7%9E%D7%9F%2C%20%D7%93%D7%99%D7%A9%D7%95%D7%9F%20%D7%99%D7%AA%D7%A8%2C%20%D7%A4%D7%A8%D7%A9%D7%A1%D7%95%D7%A1%D7%99%D7%9D%20%D7%9E%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%91%20%D7%91%D7%93%D7%91%D7%A7%2C%20%D7%A7%D7%A8%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%AA%20%D7%94%D7%A1%D7%A2%D7%94%2C%20%D7%AA%D7%91%D7%9C%D7%99%D7%98%20%D7%91%D7%97%D7%95%D7%9C%20%D7%95%D7%90%D7%93%D7%9E%D7%94.%202014-2015.jpg
[2] https://tohumagazine.com/he/file/%D7%A2%D7%95%D7%93%D7%93-%D7%94%D7%99%D7%A8%D7%A9-%D7%98%D7%A8%D7%A7%D7%98%D7%95%D7%A8-%D7%A1%D7%98%D7%99%D7%9C%D7%A1-%D7%9E%D7%AA%D7%95%D7%9A-%D7%95%D7%99%D7%93%D7%90%D7%95-2014
[3] https://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%A2%D7%95%D7%93%D7%93%20%D7%94%D7%99%D7%A8%D7%A9%2C%20%D7%A4%D7%A8%D7%98%20%D7%9E%D7%AA%D7%95%D7%9A%20%D7%94%D7%A1%D7%A8%D7%98%20%D7%98%D7%A8%D7%A7%D7%98%D7%95%D7%A8%20.jpg
[4] https://tohumagazine.com/he/file/%D7%AA%D7%95%D7%9E%D7%A8-%D7%A1%D7%A4%D7%99%D7%A8-%D7%90%D7%9D-%D7%94%D7%97%D7%99%D7%98%D7%94-2015-%D7%A6%D7%99%D7%9C%D7%95%D7%9D-%D7%90%D7%9C%D7%A2%D7%93-%D7%A9%D7%A8%D7%99%D7%92
[5] https://tohumagazine.com/sites/default/files/3-%20Tomer%20Sapir%20-%20low%20res%20-%20Mother%20of%20All%20Wheat%20-%20photo%20Elad%20Sarig.jpg.jpg
[6] https://tohumagazine.com/he/file/%D7%A9%D7%A8%D7%95%D7%9F-%D7%92%D7%9C%D7%96%D7%91%D7%A8%D7%92-%D7%94%D7%97%D7%A7%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%AA-%D7%9E%D7%97%D7%96%D7%94-%D7%91%D7%97%D7%9E%D7%A9-%D7%9E%D7%A2%D7%A8%D7%9B%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%A7%D7%A8%D7%A0%D7%AA-8-%D7%A2%D7%A8%D7%95%D7%A6%D7%99-%D7%95%D7%99%D7%93%D7%99%D7%90%D7%95-%D7%91%D7%AA%D7%95%D7%9A-%D7%90%D7%A8%D7%9B%D7%99%D7%98%D7%A7%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%AA-%D7%97%D7%9E%D7%9E%D7%95%D7%AA-2014-2015-%D7%A4%D7%A8%D7%98
[7] https://tohumagazine.com/sites/default/files/promo/%D7%A9%D7%A8%D7%95%D7%9F%20%D7%92%D7%9C%D7%96%D7%91%D7%A8%D7%92%2C%20%D7%94%D7%97%D7%A7%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%AA%20%D7%9E%D7%97%D7%96%D7%94%20%D7%91%D7%97%D7%9E%D7%A9%20%D7%9E%D7%A2%D7%A8%D7%9B%D7%95%D7%AA%2C%20%D7%94%D7%A7%D7%A8%D7%A0%D7%AA%208%20%D7%A2%D7%A8%D7%95%D7%A6%D7%99%20%D7%95%D7%99%D7%93%D7%99%D7%90%D7%95%20%D7%91%D7%AA%D7%95%D7%9A%20%D7%90%D7%A8%D7%9B%D7%99%D7%98%D7%A7%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%AA%20%D7%97%D7%9E%D7%9E%D7%95%D7%AA%2C%202014-2015%20%28%D7%A4%D7%A8%D7%98%20%D7%9E%D7%9F%20%D7%94%D7%9E%D7%A2%D7%A8%D7%9B%D7%94%20%D7%94%D7%A8%D7%90%D7%A9%D7%95%D7%A0%D7%94%29.jpg
[8] https://tohumagazine.com/he/file/untiled-%D7%91%D7%90%D7%93%D7%99%D7%91%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%90%D7%9E%D7%9F-%D7%92%D7%9C%D7%A8%D7%99%D7%99%D7%AA-%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%90%D7%9F-%D7%92%D7%95%D7%93%D7%9E%D7%9F-%D7%92%D7%9C%D7%A8%D7%99%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%90%D7%95%D7%96%D7%A8-%D7%95%D7%95%D7%99%D7%A8%D7%98-%D7%95%D7%92%D7%9C%D7%A8%D7%99%D7%99%D7%AA-%D7%90%D7%A1%D7%AA%D7%A8-%D7%A9%D7%99%D7%A4%D7%A8-%D7%91%D7%A8%D7%9C%D7%99%D7%9F-2011-12-0
[9] https://tohumagazine.com/sites/default/files/HuygheUntilled_2_0.jpg
[10] https://tohumagazine.com/he/file/%D7%A4%D7%99%D7%99%D7%A8-%D7%95%D7%95%D7%99%D7%92-l%E2%80%99expedition-scintillante-acte-1-untitled-weather-score-%D7%91%D7%90%D7%93%D7%99%D7%91%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%90%D7%9E%D7%9F-%D7%95%D7%92%D7%9C%D7%A8%D7%99%D7%99%D7%AA-%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%90%D7%9F-0
[11] https://tohumagazine.com/sites/default/files/LexpeditionScintillanteIMG03glace.jpg